

самобутніх цивілізацій (угорської, словацької, русинської, радянської, української); синергетичного підходу (дає можливість зіставити та показати еволюцію і динаміку системних освітніх трансформацій початкової школи як інтегрованого, складного, суперечливого і хвилюподібного процесу, що здійснюється під впливом багатьох чинників і проявляється в різних цивілізаціях для установалення діалогічності, виявлення самобутності тих чи інших змін).

Список використаних джерел та літератури:

1. Андрущенко В. П. Філософія як теорія і методологія розвитку освіти / Віктор Петрович Андрущенко // Філософія освіти XXI століття. Проблеми. Перспективи : зб. наук. праць. – Вип. 3. – К. : Знання України, 2000. – С. 17–23.
2. Богуславський М. Структура счасного історико-педагогічного знання / М. Богуславський // Шлях освіти. – 1999. – № 1. – С. 37–40.
3. Василюк А. В. Реформи шкільної освіти в Польщі: Історія та сучасність : [моногр.] / Алла Володимирівна Василюк. – Ніжин : вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2007. – 340 с.
4. Гончаренко С. Український педагогічний словник / Семен Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
5. Джуринський А. Н. История образования и педагогической мысли : учебн. для студ. высш. учебн. заведений / А. Н. Джуринский. – М. : Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. – 400 с.
6. Євтюк А. В. Синергетичні засади моделювання освітніх систем : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії / Антоніна Володимирівна Євтюк. – К., 2002. – 21 с.
7. Романенко М. І. Соціальні та парадигмально-когнітивні детермінанти розвитку сучасної освіти : дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.01 – філософія освіти / М. І. Романенко. – Дніпропетровськ, 2003. – 422 с.
8. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / Ольга Василівна Сухомлинська. – К. : А.П.Н., 2003. – 68 с.
9. Філософський словник соціальних термінів / під заг. ред. проф. В. П. Андрущенка. – [вид. 3-те, доповн.]. – Х. : «Р.І.Ф.», 2005. – 672 с.
10. Філософські засади трансформації вищої освіти в Україні на початку XXI століття : [моногр.] / Серія «Модернізація вищої освіти: світоглядно-педагогічні проблеми». – К. : Педагогічна думка, 2007. – 352 с.

Анотація

О.Й.Физеши

Историко-педагогическое исследование развития начальной школы в Закарпатье второй половины XIX - начала XXI века: основные подходы

В статье рассматриваются особенности использования основных подходов (системного, хронологического, формационного, цивилизационного, синергетического) для исследования развития начальной школы в Закарпатье второй половины XIX – начала XXI века

Ключевые слова: *историко-педагогическое исследование, системный подход, хронологический подход, формационный подход, цивилизационный подход, синергетический подход, начальная школа, Закарпатье.*

Summary

O.Yo.Fizeshi

Historical and Pedagogical Research of Primary Education Development in Transcarpathia Region in the Second Half of the XIX Century – the First Half of the XXI Century: Basic Approaches

The article considers some peculiarities of use of main approaches (systematic, chronological, formational, civilizational, synergistic) to research primary education development in Transcarpathia region in the second half of the XIX century – the first half of the XXI century.

Key words: *historical and pedagogical research, systems approach, chronological approach, formational approach, civilizational approach, synergistic approach, primary school, Transcarpathia.*

Дата надходження статті: «1» жовтня 2013 р.

УДК [37:82-96]:930.2(477)»19»(045)

Т.В.ФІЛІМОНОВА,

*кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник
(м.Київ)*

Література з історії педагогіки в перше десятиліття Радянської влади на Україні (за історіографічними даними Михайла Гордієвського)

Стаття присвячена науково-педагогічній спадщині педагога Михайла Івановича Гордієвського, ім'я якого маловідоме. Висвітлено біографічні дані педагога, як багатогранного вченого, дослідника, громадського діяча, здійснено аналіз наукових розвідок, присвячених проблемам історії педагогіки в 1920-ті роки.

Ключові слова: *історія педагогіки, педагогічна система, історіографія, М.І.Гордієвський.*

Для істориків педагогіки цікавим, напроцуд плідним, наповненим пошуками, експериментами, новаторством є період початку XX століття – 1920-ті роки XX століття. Саме в цей період відбувається становлення національної системи освіти та виховання, націоналізація педагогічної

науки, відродження нації, розвиток суспільних наук, публіцистики, мистецтва, поява яскравого сузір'я талановитих педагогів, учених, громадських діячів, літераторів, мовознавців.

Історія педагогіки, як історична дисципліна розвивається при використанні першоджерел. Однією з форм таких джерел виступає творча спадщина педагогів як історико-педагогічне підґрунтя, як спонука для розвитку власних ідей.

Спадщина забутих, маловідомих педагогів, вчених освіти України певний час замовчувалася і майже не вивчалася. Донедавна такий стан історико-педагогічної науки в Україні був цілеспрямовано викривлений, проте сьогодні ми можемо реабілітувати забуті імена, творчо використовувати їх педагогічну спадщину для формування нової освіти – освіти ХХІ століття.

Одним із малодосліджених і забутих педагогів в історії педагогіки є Михайло Іванович Гордієвський (1885-1938), учень М.М.Ланге, професор Одеського державного університету, член Ради Одеського інституту народної освіти (1920), член Одеського наукового товариства при УАН. Працюючи приват-доцентом Одеських вищих жіночих курсів розробив курс «Вступ до філософії» для слухачів першого курсу природничого відділення, спецкурс «Столітні проблеми етики», «Філософії релігії».

У 1920 р. педагога запрошують викладати курс «Педагогіки» на словесному та історичному відділеннях третього і четвертого курсів. Саме педагогічний та історико-педагогічний напрями у подальшому стали основними у викладацькій кар'єрі вченого, яким він присвятив ґрунтовні наукові дослідження.

У лютому 1920 р., після встановлення в Одесі Радянської влади, Михайло Іванович разом із відомими вченими Є.О.Загоровським, О.О.Рябіниним-Склярєвським, М.Є.Слабченко намагаються відновити діяльність Одеського товариства історії і старожитностей, історико-філологічного і бібліографічного товариств, але на жаль радянська влада вбачала в таких осередках українства «гнізда буржуазних професорів контрреволюційного настрою» і категорично заперечувала продовження їхньої діяльності.

З 1920 року розпочинається плідна викладацька діяльність Михайла Івановича. Так, у 1920/21 навчальному році він розпочинає працювати одразу в трьох навчальних закладах. В інституті народного господарства (ІНГ) читає курс «Історії суспільних наук», в Одеському гуманітарно-суспільному інституті (1920-1922) веде курс з «Логіки», «Історії педагогіки», «Методології суспільних наук». В цьому є році М.Гордієвського було зараховано до Одеського інституту народної освіти (ОІНО) лектором українського відділення, де доручили викладати «Історію педагогіки», «Психологію дошкільного віку» і «Історію педагогічних ідей у дошкільному вихованні».

У 1922 р., за сприяння професорів В.Ф.Лазурського, А.В.Флоровського, на власні кошти було здійснено друк випуску II тому «Учених записок Высшей Школы», в якій вперше було оприлюднено працю Михайла Івановича «К вопросу о социальной педагогике Платона».

Потрібно зазначити, що Михайло Іванович був одним із останніх учнів відомого педагога М.Ланге. І після жовтневих подій, в Одесі залишився єдиним продовжувачем філософської школи. У 1922 році М.Гордієвський виголошує останню промову з філософії на урочистому засіданні ОІНО, присвяченій двохсотій річниці з дня народження Г.С.Сковороди, яка увійшла до збірки «Пам'яті Сковороди (1722-1922)» (1922).

З 1923 р. М.Гордієвський розробляє цілу низку програм з курсів «Історія виховання в соціологічному висвітленні», «Історії педагогічної теорії і практики», «Основи соціального виховання», «Історія огляду педологічних навчань» і «Історія педагогічних навчань», «Сучасні педагогічні течії» тощо.

Разом з плідною викладацькою, педагогічною діяльністю в ОІНО Михайло Іванович проводив науково-громадську роботу. Так, у 1924-1926 рр. очолив науково-методичну комісію Губернського комітету політичної освіти в справах українізації, а в 1927-1930 рр. керував науково-дослідною кафедрою педагогіки і педології при ОІНО.

Провідну роль як науковець і організатор М.Гордієвський відіграв у створенні у 1926 р. академічного осередку – Одеського наукового товариства при УАН, як філії Академії наук. Так, завдяки Михайлу Івановичу було вшановано таких відомих педагогів як С.Єфремов, Д.Багалій, М.Грушевський, К.Студинський, В.Лазурський. Проведені лекції, присвячені пам'яті І.Ньютона, Й.Песталоцці, О.Кониського, Т.Шевченка, А.Скальковського, Л.Толстого, М.Коцюбинського, М.Ланге та ін. На зібранні, присвяченому ювілею відомого швейцарського педагога І.Песталоцці, Михайло Іванович виголосив доповідь «Філософські підвалини педагогіки Г.Песталоцці».

Одним із основних напрямів діяльності товариства була робота педагогічної секції під постійним керівництвом М. Гордієвського, де проводились наукові розвідки з історії педагогіки та методики викладання, а саме: «Філософські підвалини педагогіки Г.Песталоцці», «Педагогічні погляди Дюї», «Напередодні великого ювілею (1827–1927 р. До майбутнього святкування 100

роковин Генріха Песталоцці)», «Наукова й громадсько-педагогічна діяльність професора М.М.Ланге» тощо.

На жаль, події 1930-х років, періоду кадрових чисток професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів, торкнулися і Михайла Івановича Гордієвського. Репресії торкнулися і Одеський університет, де десятки викладачів було звинувачено як буржуазних націоналістів, шпигунів.

Така ж доля спіткала і Михайла Івановича, якого звинувачували у причетності до «контрреволюційної військово-націоналістичної есерівської організації». У березні 1938 р. М.Гордієвського було заарештовано за зв'язок з правотроцькістською організацією, українськими націоналістами, російськими есерами, білогвардійською організацією РОВС.

Окремим пунктом звинувачення була викладацька діяльність М.Гордієвського на історичному факультеті. Неправильно викладання предмету, наповнення стародавньої історії шкідливими настановами, відсутність посилань на класиків марксизму, заплутування студентів, пропагування прогресивних ідей тощо, ось далеко не повний список звинувачень.

У жовтні 1938 року було виголошено вирок про розстріл М.І.Гордієвського. І лише у 1992 році, за відсутністю доказів, ім'я педагога було реабілітовано.

Звертаючись до спадщини педагога, ми звернули увагу на розвідку «Література з історії педагогіки за 10 років революції», опубліковану у 1929 р. В контексті визначеної проблематики, і з врахуванням того, що спадщина педагога маловідома і недосліджена, ми пропонуємо зупинитись на цій праці.

На початку ХХ століття великий інтерес у вітчизняних науковців викликали праці таких зарубіжних педагогів як Фрідріх Фребель, Марія Монтесорі, Й.Герbart, Й.Песталоцці, система яких значно вплинула на вітчизняну теорію та практику освіти.

Як зазначав сам М.Гордієвський, в зазначений період спостерігалася цілковита відсутність виданих українською мовою творів зарубіжних педагогів. З 1917-1927 р. вийшло декілька хрестоматій з історії педагогіки, де подавалися лише уривки творів відомих педагогів, як наприклад «Хрестоматія сучасних педагогічних течій» Я.Мамонтова (1926) [7]. Характерною рисою літератури з історії педагогіки цього періоду була відсутність педагогічних розвідок спадщини зарубіжних педагогів.

Серед «тимчасово забутих» був і німецький педагог Йоган Фрідріх Герbart, якому в 1926 році виповнилось 150 років від дня народження. Й.Герbart був одним із перших, хто актуалізував питання про методологічні засади історії педагогіки, підвів психологічні підвалини науки про виховання, а також запровадив широке використання психології як окремої науки, намагався звільнити педагогіку від старих парадигм, «від старої теорії душевних здібностей», - вважав М.Гордієвський [3, с.9].

Його ювілей широко відзначали в Німеччині, на Україні ж ця дата була замовчувана. На думку М.Гордієвського, це пояснювалося тим, що педагогічний загаль «мав неправдиву уяву про педагога, знаючи лише негативні риси його педагогіки, й забуваючи про його великі заслуги» [3, с.8]. Інший фактор, що пояснював необ'єктивний погляд на постать і спадщину І.Герbart є «змішування Герbart з герbartіянцями, проти чого протестував би й сам Герbart» [3, с.8].

Одним із прикладів негативного ставлення до педагогічного доробку відомого педагога є праця С.Левітіна «Педагогические идеи Герbart и Монтезорі». «Книжка написана надзвичайно тенденційно й однобічно», – стверджував М.Гордієвський у своєму огляді [3, с.9].

Інша постать, яка була в центрі уваги вітчизняних дослідників – це німецький педагог Фрідріх Фребель. Так, в зазначений період (1918-1927) М.Гордієвський виділяє лише дві статті, що заслуговують на увагу: М.Герке «Современный детский сад по Фребелю» (1922) і Н.Познанський «Идея трудового воспитания у Ф.Фребеля» (1926). Наведені статті були ґрунтовні за своїм змістом, однак вони були видані в Росії, а на Україні ми не зустрічаємо жодної статті, присвяченої як І.Герbartові, так і Ф.Фребелю в період встановлення радянської влади.

На думку Михайла Івановича існували ряд причин, чому Ф.Фребель став замовчуваною постаттю. По-перше, спадщина Ф.Фребеля асоціювалася лише з традиційними фребелівськими дитячими садками, які радянська влада вважала вже «застарілими», тому і сформувалися несприятливі умови для наукових досліджень спадщини Ф.Фребеля. «Забувають, що в традиційному фребелівському дитячому садку цілком вивітрився дух Фребеля, що сам Фребель не пізнав би своєї дитини», – писав М.Гордієвський. Друга причина – це сприйняття Ф.Фребеля лише як ідеолога системи дошкільного виховання, і зовсім забыті проголошені й обґрунтовані педагогом важливі загально-педагогічні принципи виховання. М.Гордієвський був переконаний, що чималу роль у замовчуванні педагога відіграло те, «що Фребель має нахил до містики й релігійної символіки» [3, с.9].

В більшості випадків зацікавленість тим чи іншим зарубіжним педагогом, його доробком залежала не від особистісного сприйняття, а від «спорідненості» педагогічної спадщини із встановленими радянською владою парадигмами.

На початку 1920-х років жвавий інтерес викликає спадщина І.Песталоцці (М.Рубінштейн, М.Познанський, М.Гордієвський). Така популярність пояснювалась, перш за все, соціальним характером педагогічної спадщини педагога, зокрема ідей трудового виховання.

Літературна публіцистика була досить великою, проте її спрямування виявилось одноманітним. Серед праць, що вийшли в період з 1917-1927 рр. такі: Й.Зільберфарб «Песталоцці й Революція» (ж. Шлях Освіти, 1927); О.Музиченко «Наука Песталоцці на Україні й у Росії» (ж. Шлях Освіти, 1927); стаття Є.Старинкевича «Дидактика Г.Песталоцци» (ж. Шлях Освіти, 1927); М.Гордієвський «Соціально-педагогічні ідеї Песталоцці в світлі його філософії» (Записки Одеського Інституту народної Освіти, 1927); М.Гордієвський «Напередодні великого ювілею» (1926).

Не дивлячись на такі ґрунтовні розвідки про педагогічну діяльність І.Песталоцці, все ж існували напрями, що потребували об'єктивного висвітлення і ґрунтовного дослідження. Так, М.Гордієвським було визначено напрями вивчення педагогічного доробку І.Песталоцці, а саме:

- принцип споглядальності в педагогіці Песталоцці;
- ідея професійної освіти в педагогіці Песталоцці;
- Песталоцці як педолог (в 20-і роки ця тема не була досконало розроблена навіть у закордонній літературі. Підґрунтям для дослідження цього напрямку мали стати твори педагога, як «Листи до Гревса» та «Погляди й досвіди»).

Вивчаючи і досліджуючи педагогічні твори самого І.Песталоцці, у 1929 р. Одеська науково-дослідна кафедра педагогіки й педології зробила першу спробу популяризації ідей педагога, опублікувавши спеціальну розвідку присвячену твору І.Песталоцці «Вечірня година самотника» [10].

Неоднозначним в ці роки було ставлення і до італійського педагога Марії Монтессорі. Літературу, що виходила в цей час, М.Гордієвський умовно поділив на два періоди. До середини 1920-х р. – популярність і захоплення ідеями педагога, методологічними принципами її педагогіки, які були співзвучні ідеям вільного виховання (розкріпачення дитини, розвиток дитячої активності й самостійності).

З другої половини 1920-х р. розпочинається відмежування від ідей М.Монтессорі, відмова від принципів вільного виховання і педоцентризму, і повна орієнтація на трудове виховання. В цей період виходить ціла низка критичних статей: «Пересмотр основ педагогики Монтессори» (Зб.: «Новые идеи в педагогике», 1924), книга У.Бойди «Система Монтессори. Историко-критический анализ системы» (1925) і Н.С.Бочкарева «Педагогика Монтессори в критическом освещении» (1925).

Окреме місце в історії педагогіки того часу займало висвітлення спадщини вітчизняних педагогів. Так, проводячи наукові дослідження, М.Гордієвський прийшов до висновку, що перше місце серед них посідав відомий філософ, педагог Григорій Сковорода. В перші роки радянської влади ця постать згадувалась досить часто, але ґрунтовних розвідок, присвячених його спадщині не було. Як правило, в статтях подавались вже відомі факти життя і педагогічні погляди Г.Сковороди. Серед таких була стаття В.Роднікова «Життя, вчительство та педагогічні погляди Сковороди» (Вільна українська школа, 1919-1920), але і ця публікація, на думку дослідника не охоплювала хоча б частину того педагогічного доробку, який мав Григорій Сковорода.

У 1923 році М.Гордієвський публікує статтю «Теоретична філософія Г.С.Сковороди», де робить спробу розкрити зв'язок між гносеологічною концепцією та психологічними поглядами філософа [2].

Неабиякий інтерес викликала постать відомого педагога Миколи Івановича Пирогова. Однією з перших публікацій в радянській Україні стала стаття С.Штрайх про листування М.Пирогова «Из просветительной деятельности Н.И.Пирогова. С его неизданными письмами» [12], де більше уваги приділялось історії недільних шкіл на Україні.

Проте публікацій про діяльність М.Пирогова було мало, вважав М.Гордієвський, і пропонував розглянути таку постать «на тлі епохи, з'ясувати ті впливи, що їм він підлягав з боку західно-європейської педагогіки».

Характеризуючи особливості радянської історіографічної літератури, М.Гордієвський відзначав відсутність інтересу до історії школи, зокрема західно-європейської. Заслужували на увагу лише ґрунтовні роботи Н.Сперанського «Очерки по истории народной школы в Западной Европе», і «Средневековые университеты» Суворова. На думку М.Гордієвського це пояснювалось «невигідним вирізненням революційної літератури від літератури дореволюційної, що може похвалитися коштовними монографіями в цій царині» [3, с.7].

Що ж стосується історії школи на Україні, то вона висвітлювалась значно ширше. Серед історико-педагогічних розвідок педагог виділяв: монографію Федора Титова «Стара вища освіта в Київській Україні кінця XVI-XIX в.» (Збірник історично-філологічного відділу, 1924), працю А.Савича «Западно-русские униатские школы XVII – XVIII ст.» (Труды Белорусского гос. ун-та),

статтю О.Водолажченка «З історії Харківського Колегіуму в ХУІІІ в.» (Наукові Записки Науково-дослідної кафедри історії української культури, 1927).

З нагоди 300-ліття існування Києво-Могилянської академії в Записках історико-філологічного Відділу Української академії наук вийшла стаття М.І.Петрова «Київська академія» (Записки історично-філологічного відділу УАН, 1923), де автор подає короткий нарис історії академії з 1615 року по ХХ століття.

У 1927 році у Наукових записках Науково-дослідної Кафедри історії української культури виходить стаття Бузескул В.П. «Из истории Харьковского Университета второй половины 70-х годов прошлого века», присвячена спогадам автора про відомих професорів університету В.К.Надлера, М.Н.Петрова, М.С.Дрінова, П.О.Бессонова, Ф.О.Зеленгорського, А.С.Лебедева, О.І.Кіріпнікова та ін.

В цей період видаються історико-педагогічні праці, присвячені розвитку радянської системи освіти. Так, на думку педагога, заслуговували на увагу науковців праці відомого українського педагога Я.Ряшпо «Реформа высшей школы на Украине в годы революции (1920-1924)» (1925), та «Короткий нарис розвитку української системи народної освіти» (1927).

Як зазначав педагог, в перше десятиріччя радянської влади, в період складної боротьби за снування самої науки – історії педагогіки – розвиток педагогічної думки пройшов складний шлях від ігнорування до утвердження історії педагогіки як окремої дисципліни, окремої ланки в науці зокрема.

Звичайно, це лише частковий аналіз літератури з історії педагогіки, поміщений у історіографічній праці М.Гордієвського, і ми лише зробили аналіз наукової розвідки педагога, охарактеризували основні напрями історико-педагогічних досліджень в 1920-ті роки.

І вважаємо, що ідеї та педагогічна спадщина Михайла Івановича Гордієвського, його громадська діяльність заслуговують на окреме наукове дослідження, а його ім'я має повернутись до когорт відомих українських педагогів, вчених України.

Список використаних джерел та літератури:

1. Водолажченко О. З історії Харківського Колегіуму в ХУІІІ в. / О. Водолажченко // Наукові Записки Науково-дослідної кафедри історії української культури. – Держвид-во України, 1927. – № 6.
2. Гордієвський М. Теоретична філософія Г. С. Сковороди / М. Гордієвський // Шлях освіти. – 1923.
3. Гордієвський М. Література з історії педагогіки за 10 років революції / М. Гордієвський. – О. : 1929.
4. Збірник історично-філологічного відділу. – К. : УАН, 1924. – № 20.
5. Из просветительной деятельности Н. И. Пирогова. С его неизданными письмами // Вестник Просвещения. – 1917. – № 2. – С. 150–167.
6. Короткий нарис розвитку української системи народної освіти. – Харків : Держ. видав України, 1927.
7. Мамонтов Я. Хрестоматія сучасних педагогічних течій / Я. Мамонтов. – Держ. вид-во України. – 1926.
8. Наукові Записки Науково-дослідної кафедри історії української культури. – Держвид-во України, 1927. – № 6.
9. Наукові записки Науково-дослідної Кафедри історії української культури. – Харків, Держ-во України. – 1927. – № 6.
10. Праці Науково-дослідної Кафедри педагогіки й педології при Одеському Інституті Народної Освіти. – 1929. – Т. 1. – С. 75–118.
11. Сборник статей и докладов. – Харьков : Гос.издат Украины, 1925.
12. Штрайх С. Про листування М.Пирогова «Из просветительной деятельности Н. И. Пирогова. С его неизданными письмами / С. Штрайх // Вестник Просвещения. – 1917. – № 2. – С. 150–167.

Анотація

Т.В.Филимонова

Литература по истории педагогики в первое десятилетие Советской власти в Украине (по историографическим данным Михаила Гордиевского)

Статья посвящена научно-педагогическому наследству педагога Михаила Ивановича Гордиевского, имя которого малоизвестно. Отражены биографические данные педагога, как многогранного ученого, исследователя, общественного деятеля, осуществлен анализ научных разведок, посвященных проблемам истории педагогики в 1920-е годы.

Ключевые слова: история педагогики, педагогическая система, историография, М.И.Гордиевский.

Summary

T.V.Filimonova

The Literature on the History of Education in the First Decade of Soviet Power in Ukraine (According to Data Historiographical Michael Gordievskiy)

The article is dedicated to the scientific-pedagogical inheritance of not popular teacher Myhailo Ivanovich Gordievskiy. Biographical data of the teacher as a many-sided scientist, researcher, publicman are described in the article. The author analyses the scientific ideas which are dedicated to the problems of history of pedagogics in the 1920-s.

Key words: history of pedagogics, pedagogical system, historiography.

Дата надходження статті: «10» жовтня 2013 р.